

ІДЕЙНА ДОМІНАНТА РОМАНУ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА «1984» В СУЧАСНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Авторка статті поставила мету інтерпретувати роман Джорджа Орвелла «1984» з позиції соціальних та політичних реалій сучасності. У науковій доробці визначене основне завдання жанру антиутопії в контексті літературних пріоритетів ХХ століття, окреслені світоглядні переконання письменника, які вплинули на вирішення головних проблем твору, здійснений аналіз роману «1984» з урахуванням його ідейного спрямування. Дослідниця простежила шляхи реалізації авторського задуму та виявила комплекс питань, актуальних для сучасного етапу розвитку світової спільноти, а саме: проблему інформаційного впливу на свідомість громадян, маніпуляції людськими емоціями, проблему подвійних стандартів державних еліт, використання мовного питання для формування стереотипного мислення. У підсумку авторка довела, що в романі «1984» представлений ряд політтехнологій, які успішно використовуються для впливу на громадянське суспільство в наш час.

Ключові слова: антиутопія, авторитарна форма правління, державні еліти, особистість, свобода вибору.

Постановка проблеми. Уявлення людства про ідеальний державний устрій, сформований за законами розуму і справедливого розподілу благ, уперше знайшли своє літературне відображення ще в XVI столітті на сторінках книги Томаса Мора «Утопія», що спровокувала появу численних зразків доволі специфічного жанру. Згодом термін «утопія» увійшов у словообіг не лише на означення пошуку справедливого світу, а й у якості критики нездійснених мрій, позаяк, попри різноманітні літературні інтерпретації досконалого суспільства й водночас активний розвиток науково-технічного прогресу, що мав би сприяти втіленню омріяних ідеалів, людство протягом багатьох віків продовжувало голодувати, руйнувати, убивати. Як наслідок, з'явилася цілком прогнозована зневіра, що досягла свого апогею в першій половині ХХ століття, позначеного кривавими світовими війнами, геноцидом, тоталітарними експериментами, які систематично ставили під загрозу існування європейської демократії. Література цього періоду відреагувала на глобальну кризу бурхливим розвитком жанру

антиутопії. Свідомі можливих небезпек, митці різних країн намагалися передбачити розплату за бездумне використання технічних досягнень набагато раніше, ніж вона настане, спрогнозувати розвиток теоретично привабливих державотворчих концепцій з метою виявлення їх прихованих вад. Засобом же соціальної діагностики ставали відомі ще з XVI століття умовні країни, планети, дивовижні машини тощо.

З-поміж широко відомих репрезентантів жанру антиутопії у XX столітті можемо назвати Є. Замятіна, В. Винниченка, О. Хакслі, К. Чапека, Кл. Фарреру, А. Ренд, М. Булгакова, А. Кестлера, В. Набокова, Б. Скіннера та ін. Особливе ж місце серед цієї плеяди посідає Джордж Орвелл. У своєму найпопулярнішому романі «1984» прозаїк не ставив безпосереднє завдання дослідити конкретну державотворчу модель (його передусім цікавила позачасова проблема зіткнення особистості й держави), однак авторові вдалося створити антиутопію, що на проблемно-тематичному рівні, на жаль, залишається актуальною і сьогодні. Цей аспект зумовив мету нашого дослідження: інтерпретувати ідейну домінанту роману Джорджа Орвелла «1984» з позиції соціальних та політичних реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Письменник зі світовим іменем, про якого написана величезна кількість літературознавчих праць, чії книги перекладені багатьма мовами, екранізовані й телеекранізовані, широкому загалу, як не дивно, тривалий час залишався невідомим. Звичайно, англійська літературна спільнота добре знала Еріка Блера, котрий працював під псевдонімом Джордж Орвелл. Як особистість він був відомий у цьому колі навіть до написання своїх шедеврів, дякуючи документалістиці й журналістській діяльності. Однак щодо масового читача, питання непоінформованості існувало. Справа в тому, що митець неодноразово просив своїх друзів і колег (навіть у заповіті) не писати нічого про людину на ім'я Ерік Блер. Пояснював своє бажання просто: створювати легенди немає сенсу, а правда вийде досить непривабливою, бо життя Блера – це ланцюг суцільних компромісів і невдач. Друзі дотримувалися заборони частково: періодично писали про літературну діяльність Джорджа Орвелла, тим самим поступово з окремих деталей формуючи цілісну картину життя письменника.

Сьогодні нам відома переважна більшість фактів біографії Еріка Блера, тому зупинимося лише на тих, які безпосередньо вплинули на ідейну домінанту роману «1984».

Журналістика, якою Джордж Орвелл активно займався на початку своєї літературної кар'єри, сформувала стійку недовіру митця до авторитарної форми правління в будь-яких її проявах. Ці переконання остаточно зміцніли в роки громадянської війни в Іспанії, де письменник водночас зіткнувся з фашистською ідеологією та з тоталітарними методами впливу, експортованими Радянським Союзом – державою, що фактично керувала республіканською армією. В Іспанію Джордж Орвелл потрапив як представник прокомуністичних сил (інакше на той час бути не могло, бо засвідчувало б профашистські симпатії). Репортер за фахом, він змушений був стати солдатом: знаходився в окопах Каталонії, отримав тяжке поранення, потрапив під підозру служби безпеки, від якої довелося втікати, аби зберегти власну свободу. Саме в Іспанії митець уперше зрозумів, що тоталітаризм, як би його не називали (фашизмом, комунізмом, чи якимось інакше), базується на однакових методах впливу на громадянське суспільство. Фашизм він не сприйняв одразу й категорично, справжню ж суть комунізму усвідомив поступово. Письменник став свідком того, як одні антифашисти гинуть на фронті, захищаючи республіканську Іспанію, а інші – у в'язниці служби безпеки, звинувачені в троцькізмі, ревізіонізмі тощо. Цими останніми були звичайні каталонські селяни, які навряд чи знали праці Троцького, однак з якихось причин потрапили під підозру орієнтованого на радянську ідеологію уряду. Про трагедію подвійної війни Джордж Орвелл написав книгу «Пам'яті Каталонії»: за спостереженнями автора, перша війна була очевидною (між республікою та франкістами), друга – завуальованою, а тому ще більш жорстокою, адже велася вона між особистістю й тими, хто цю особистість прагнув нівелювати.

Надалі митець як категоричний ворог беззаконня, терору, насильницьких методів упокорення, виправданих політичною необхідністю, постійно звертався до глибоких роздумів про сутність історичних процесів, насичуючи ними численні есе й публіцистичні нариси. Його репутація базувалася не лише на винятковій прозорливості й гострій сатирі, але й на індивідуальній стильовій

майстерності, характерній і для художніх творів, у тому числі й роману «1984».

Антиутопія за жанром, твір виник у період активного осмислення проблеми ідеологічної загрози людству, що гостро проявила себе у першій половині ХХ століття. Виявлялась ця соціальна хвороба по-різному – як доктрина сталінізму, як нацистська ідея расової і національної вищості, як комплекс ідей агресивної технократії, – але об'єднавчою константою завжди була настанова на знецінення людської індивідуальності й на абсолютизм влади. У цьому розумінні роман Джорджа Орвелла не став чимось оригінальним, так само, як нічого нового письменник не винайшов і на рівні композиції чи сюжету книги. Специфіка «1984» визначається передусім комплексом проблем, досліджуваних автором. У їх тлумаченні письменник спирається на особистий досвід, про що свідчить той факт, що в епіцентр подій твору він ставить особистість, надзвичайно близьку собі по психотипу. Герой роману Вінстон Сміт – людина фізично слабка, хвороблива, але наділена почуттям власної гідності, прагненням особистої свободи, пам'яттю, яка постійно змушує повертатись у минуле, – приречений існувати в суспільстві, де свободи немає, пам'ять заборонена, де кожен знаходиться під контролем невсипущого ока Старшого Брата, котрий у контексті оповіді сприймається як символ авторитаризму. Чи зможе він у таких умовах усвідомлювати себе неповторною особистістю, не втратити індивідуальність? Ось головне запитання, відповідь на яке шукає автор.

Попередники письменника, указуючи на небезпеку глухих кутів, усе ж не були фаталістами. На сторінках їх антиутопій теж поставав знеособлений світ, але більшість громадян умовних країн цього не помічала, задоволена ситістю й цілком зрозумілою регламентованістю свого життя. Ненависним такий устрій видавався лише самотнім бунтівникам проти системи і вже сам факт їх існування натякав на можливість порятунку і збереження недоторканості людського «я». Джордж Орвелл пішов іншим шляхом. По-перше, він був переконаний, що тоталітарний режим зможе вистояти лише тоді, коли людям заборонять мріяти, згадувати, кохати, говорити звичною мовою, а головне – зроблять їх злидарями. В умовах, відтворених у романі «1984», голодна й залякана безлика спільнота легко контролювалася. По-друге,

прозаїк схилився до думки, що вільна особистість – поняття доволі умовне. Якщо людину довго й уперто катувати, вона перетвориться на купу кісток і м'яса, котра благатиме лише про припинення фізичного болю. І для того, щоб позбутися нестерпних страждань, вона зрадить, обмовить, віддасть на поталу катам навіть найдорожчих людей [6]. Моделюючи таку ситуацію, автор тим самим перекреслює сформований стереотип, буцімто відповідальність за опір тортурам покладається на жертву. Він переконаний, що жорстокість системи якраз і полягає в тому, що перед особистістю ставляться по суті нелюдські вимоги, оскільки знущання сприймаються як іспит: витримав – значить ти гідна людина, не витримав – зрадник. Орвелл-гуманіст прагне реабілітувати людську плоть, котра не може перетворюватися на залізо, та й не розрахована на це. А отже письменник уперше зміщує акценти – звинувачує не жертву за слабкість, а ката за жорстокість. Інша річ, що герой роману «1984» зламався ще й тому, що підмінив свою природню людську сутність абстрактною «високою метою», заради досягнення якої дав попередню згоду знищувати всіх, хто йому заважатиме. На наш погляд, Вінстон Сміт хоч і бунтар, але зіпсований суспільством, у якому живе. Герой готовий до принижень, у ньому забагато ненависті, він підсвідомо заздрить партійній еліті, а отже як особистість загинув би і без тиску системи.

Ще однією цікавою концепцією Джорджа Орвелла, суголосною романові «1984», є обґрунтована ним теорія влади [6], що знаходить своє підтвердження в реаліях сучасної світової політики. Спираючись на конкретні соціологічні дослідження, митець стверджував, що за можливість керувати державою ведуть боротьбу, як правило, представники середнього прошарку суспільства, оскільки нижчим верствам населення вистачає турбот про хліб щоденний, а вищі владу вже мають. До того ж письменник поділяв людей на інтелектуалів та інтелігентів, вважаючи, що останні – духовно багаті особистості – до державного управління інтересу не виявляють, оскільки в пріоритеті мають інші сфери самореалізації. А от серед інтелектуалів середнього рівня обов'язково знаходяться люди, озброєні наукою про управління, котрі демонструють достатньо гнучкості й наполегливості для досягнення бажаного результату. Тому із'являються замкнені системи на зразок змальованої в романі «1984». Влада тут охороняється пильно

й цілодобово; правлять колективно, одного зробивши символом (Старший Брат); групові інтереси владного колективу ставляться вище особистих заради збереження статусу еліти. Державний апарат націлений у першу чергу на програмування людського мислення – населення має бути уніфікованою масою без минулого, але з вірою в примарне майбутнє, напівголодною, приниженою, яка кожному дрібничку сприймає як подарунок. За таких умов, на думку письменника, авторитарна/тоталітарна форма правління має реальний шанс тривати якомога довше. У підсумку твір Джорджа Орвелла при порівнянні з іншими антиутопіями ХХ століття вражає найбільше: у створеному ним світі ніхто не захотів би жити ні за яких умов, однак технології впливу на людську свідомість, чітко прописані в романі, демонструють свою життєздатність і на сучасному етапі розвитку світової спільноти.

Твір був опублікований у 1949 році в період спровокованого Другою світовою війною занепаду економіки та внутрішнього спустошення втомлених тривалим протистоянням людей. На той час змальовані автором подвійні стандарти партійних еліт, Поліція Думок, Міністерство Любові, що знищує інакомислячих, Міністерство Миру, яке підтримує доктрину війни, систематичне розпалювання ненависті до заздалегідь визначених «ворогів», відверта статистична брехня Міністерства Достатку, переписування історії Міністерством Правди, знищення національної пам'яті і мови сприймалися як художнє осмислення причин нещодавньої трагедії. Однак читаючи твір сьогодні, ми вбачаємо в ньому невтішне пророцтво. Тому вважаємо, що роман «1984» не можна розглядати лише як реакцію на тоталітаризм 30-40-х років ХХ століття. Майстерно відтворені реалії умовного орвеллівського світу змушують визнати їх дещо видозмінене існування і в наш час.

Зокрема, на сторінках «1984» за громадянами постійно стежать телеекрани, позбавляючи їх права здійснювати щось на власний розсуд. На перший погляд сьогодні така ситуація видається неможливою, однак при вдумливому аналізі напрошується висновок про подібну регламентованість вільного вибору і самовираження особистості в умовах сучасного життя, от тільки функцію коректора думок з екраном телевізора розділили соціальні мережі. Вони активно стежать за діями користувачів інтернету, нав'язливо намагаються передбачити кожне бажання, вибір споживача

відстежується і перетворюється на товар, який можна вигідно продати, а часто й на об'єкт політичних кампаній, зацікавлених у збільшенні потенційного електорату.

Ще одне важливе спостереження Джорджа Орвелла стосується технології об'єднання мас навколо спільного ворога. У романі «1984» наочно продемонстровано, наскільки ефективно з допомогою пропаганди тоталітарний режим насаджує потрібні йому ідеї. Своїми Двома Хвилинами Ненависті (щоденний обов'язковий для громадян перегляд фільму про ворога держави) система зомбує всіх без винятку («Найжахливішою річчю, що крилася в цих Двох Хвилинах Ненависті, було те, що нікого не примушували грати свою роль, навпаки, було неможливо уникнути цього та не приєднатися до них. ...Огидний екстатичний транс зі страху та мстивості, бажання вбивати, катувати, троцяти пики кувалдою, здавалося кружляв поміж цією групою людей, наче електричний струм, перетворюючи всіх і кожного на кривляючогося, верескливого божевільного лунатика» [3]). За Орвеллом, скерована назовні і контрольована ненависть гарантувала державі внутрішню безпеку. Висновок цілком умотивований з огляду на особливості людської психології, тому й у наш час окремі політичні або ж релігійні організації у власних інтересах активно маніпулюють емоціями мас.

Актуальною для багатьох країн світу залишається і тема подвійних стандартів, коли рівність пересічних громадян та представників державної еліти виявляється лише задекларованою, а не реальною. В аналізованому творі ця проблема висвітлюється за допомогою протиставлення умов життя Вінстона Сміта і члена Внутрішньої Партії О'Брайєна (порівняйте: «...усвідомлював, що на кухні з'їжі є лише скибка чорного хліба, яка недотягне до завтрашнього сніданку», «Він узяв з полиці пляшку з безбарвною рідиною, на якій була простенька біла етикетка з написом ДЖИН ПЕРЕМОГА. ...Це пійло було, наче азотна кислота...», «У вестибюлі тхнуло вареною капустою та старими драними килимками» / «Та кімната, у якій вони стояли, мала видовжену форму та м'яке освітлення», «...уся та пишнота темно-синього килима складала в них враження, що вони йдуть по щирому оксамиту», «Уся ця атмосфера велетенських багатоквартирних будинків, тієї пишноти та усієї тої просторої розкішності геть усього, ті незнайомі запахи гарної їжі та гарного тютюну, ті безшумні та неймовірно

неправдоподібні швидкі ліфти, що ковзали униз та вгору, ті біложакетні слуги, що квапились туди й сюди – усе це викликало справжнісіньке отетеріння» [3]). Показово, що приховані статки окремих представників сучасного політикуму вражають не менше, викликаючи відчуття, схожі з емоціями героя твору.

Так само гостро, як і в романі Джорджа Орвелла, сьогодні постає проблема мови. В авторській інтерпретації офіційно визнаний в Океанії новосурж був розроблений, аби «зробити всі інші форми мислення неможливими», «звужити межі думок» [3]. Реалізація поставленої мети передбачала урізання існуючого лексичного запасу до мінімуму. Іронізуючи з такої настанови, письменник водночас добре розумів, наскільки важко буде змінити ситуацію за умови остаточного втілення ідей новосуржу – його твір з безжальною деталізацією зображує потворність світу, в якому до послуг людей усе менше і менше слів, а мислення вщент викривлене ідеологічними кліше. Вочевидь кожен вдумливий читач усвідомлює, до яких невтішних наслідків призводить процес мовної деградації в контексті роману «1984». Тим більше насторожує сучасна тенденція відходу від використання всього багатства рідної мови в бік лексичної уніфікованості.

Висновки. Підсумовуючи, хочемо зазначити, що роман Джорджа Орвелла не лише змінив погляд людської спільноти на світ, показавши, як виникають і утримують свої позиції диктаторські режими. «1984» й до сьогодні залишається своєрідним довідником політтехнологій, спрямованих на утвердження авторитарних форм правління. Місцем дії письменник обрав Англію, але наголошував, що тоталітарна ідея живе у свідомості інтелектуалів скрізь. Якщо з цим не боротися, то будь-яке суспільство втратить імунітет до найстрашнішої бацили ХХ століття. Утілюючи свій авторський задум, письменник однаково заперечував ідеї фашизму і комунізму. Сьогодні настав час інших «-змів», які, однак, продовжують використовувати людські слабкості й небажання брати на себе відповідальність за долю країни. У такому контексті роман «1984» сприймається не як пророцтво, а як пересторога людству.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаданов Ю. Антиутопия XX века: этапы большого пути. URL: <http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/articles-angliya/zhadanov-antiutopiya-hh-veka.htm>
2. Ніколенко О. Антиутопія у світовій літературі. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 1998. №1. С.23.

3. Орвелл Дж. 1984. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2283>
4. Пригодій С. Модель ідеального суспільства. Яка вона? *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2000. №12. С.49-50.
5. Смирнов Ю. Литературная антиутопия: проблема генезиса. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/290214796.pdf>
6. Чаликова В. Недошивин В. Неизвестный Оруэлл. *Иностранная литература*. 1992. №2. URL: <http://chalikova.ru/neizvestnyij-oruell.html>

Savchenko Z.V. The ideological dominant of George Orwell's novel "1984" in the modern interpretation.

The author of the article set a goal to interpret George Orwell's novel «1984» from the standpoint of social and political realities of today. The main task of the anti-utopia genre in the context of literary priorities of the twentieth century is defined in the scientific work, the writer's worldviews that influenced the solution of the main problems of the work are outlined, the novel «1984» is analyzed taking into account its ideological direction. The researcher outlined the ways of realization of the author's idea and identified a set of issues relevant to the current stage of development of the world community, namely: the problem of informational influence on the minds of citizens, manipulation of human emotions, the problem of double standards of state elites. As a result, the author proved that the novel «1984» presents a number of political technologies that are successfully used to influence civil society today.

Keywords: anti-utopia, authoritarian form of government, state elites, personality, freedom of choice.

УДК 398.5(477)

Сокіл Г. П.,

доктор філологічних наук, професор,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

**ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ЗМАЛЮВАННЯ Й СПРИЙНЯТТЯ
ТЕКСТІВ ПРО ГОЛОДОМОР**

У статті розглядаються принципи відтворення і сприйняття текстів про голодомор. Звернено увагу на вивчення ролі вербальних і невербальних засобів у наративах, зокрема акустичних образів та інтонаційного мовлення, які є важливими для розкриття й розуміння тексту. Вони задають темп мовлення, розставляють відповідні акценти, створюють належний ритм, що в сукупності моделює своєрідний поетичний світ цього фольклорного фонду. Під час відтворення тексту реципієнт (здебільшого очевидець) заново переживає всі події. Тому для наративів про голодомор характерне переривання тексту плачем, вимушеними паузами, позатекстовими висловлюваннями. Інтонація здебільшого трагічна, обурююча. Вона відповідає емоційній тональності оповідача – схвильована, напружена.

Ключові слова: народний твір, голодомор, відтворення, слухові образи, інтонація.